

Den påminner om att ett bakgrundskapitel alltid är något mer än bara ett bakgrundskapitel.

Mittuniversitetet

BIÖRN TJÄLLÉN

Bo Lindberg, *Disputation, dissertation, avhandling: Historien om en genre* (Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien 2022). 288 s.

Idéhistorikern Bo Lindberg har i flera böcker beskrivit och analyserat centrala företeelser inom universitetens historia, såsom akademiska föreläsningar och latinet som lärdomsspråk. I *Disputation, dissertation, avhandling: Historien om en genre* behandlar han det så kallade disputationensväsendet, som länge präglade den akademiska kulturen. Det genomsyrade såväl universitetens examinationssystem som mindre officiella akademiska övningar inom studenternas nationer. En kvarleva från denna kultur är de många tryckta dissertationer som försvarades muntligen vid disputationer och som var föregångare till vår tids avhandlingar. Materialet är omfattande. Enbart från Uppsala universitet finns från perioden 1600–1855 fler än 13 500 dissertationer.

De flesta tryckta dissertationer ventilerades inom de filosofiska fakulteterna, där större delen av universitetens undervisning ägde rum. Den student som ville erhålla den filosofiska graden skulle efter breda studier och en examen som avspeglade tidens encyklopediska bildningsideal disputera ”pro gradu” på en i genomsnitt ungefär 20 sidor lång dissertation och promoveras till filosofie magister (från 1871 till filosofie doktor).

På senare år har filologer och idéhistoriker visat ett stigande intresse för tidigmoderna dissertationer, men dessa är ändå enligt Lindberg ”ett i förhållande till sin storlek försummat historiskt källmaterial”. Till detta finns flera förklaringar. Den största delen av denna litteratur är skriven på latin, ett språk som många intresserade inte behärskar. Därtill kan läggas ovissheten om vem som egentligen författat respektive dissertation, samt att dissertationerna vanligen inte innehåller någon verklig spetsforskning. Om man likt Lindberg är intresserad av den lärda kulturen snarare än av specifika vetenskapliga genombrott är det dock inte en nackdel att dissertationerna vanligen avspeglar den ordinära standarden i tidens lärdom.

Lindberg anlägger i boken tre olika perspektiv. Det första är formellt och berör pedagogiska spörsmål om universitetsutbildningens mål liksom frågan om dissertationernas språk (latin eller svenska). Här betonas särskilt

relationen mellan den tryckta dissertationen och den muntliga disputationen. Dissertationerna var å ena sidan förutsättningen för de muntliga lärodomsprov som tidens disputationssakter utgjorde, å andra sidan erbjöd de en möjlighet för lärare och någon gång för studenter att publicera texter som ibland och ibland inte gjorde anspråk på att presentera ny kunskap.

Från och med mitten av 1700-talet utsattes disputationsväsendet för kritik baserad på utbildningspolitiska argument. Antalet dissertationer ökade och ansågs vara för många och av för dålig kvalitet. Det var viktigt för studenterna att så snabbt som möjligt få in en fot i kyrkan eller i något världsligt ämbetsverk. Dissertationernas kvalitet kunde bli lidande av detta, inte minst av studenternas iver att hinna vara med på nästa promotion. Frågan om vem som skrivit dissertationerna var från och med samma tid också tidvis kontroversiell. Var det respondenten (studenten) själv eller preses (ordförande), oftast en professor, som varit den egentlige författaren? Lindberg visar hur ideal och praktik skiftat i takt med att universitetsutbildningens roll förändrats. Från och med slutet av 1700-talet blev det allt vanligare med seriedissertationer, där ett antal studenter disputerade på olika delar av en text, vilken får antas vara författad av preses. Detta förfarande kunde kritiserats på meritokratiska grunder. Professorerna gynnades dock ekonomiskt av systemet, då de kunde uppbära avgifter i samband med disputationer. Dessutom fick de möjlighet att publicera sig på studenternas bekostnad. De senare stod nämligen för tryckkostnaderna.

Det andra perspektivet är socialt och föranlett av dissertationernas kringtexter i form av dedikationer till höga beskyddare och gratulationer från kamrater och kolleger. Här betonar Lindberg frågor om nätverk, klientskap och sponsorer, vilka är grundläggande för förståelsen av tidens studiefinansiering och karriärvägar. Studenterna kunde genom dedikationer i de tryckta dissertationerna uppvakta högt uppsatta välgörare. Detta vittnar om den ekonomiska verklighet som studenterna levde i. Stipendierna var få och ofta inte tillräckliga för alla omkostnader vid universiteten – in-skrivningsavgifter och andra särskilda avgifter, kost, logi med mera. Även disputationer kostade pengar för studenterna, nämligen tryckkostnader för dissertationen samt avgifter till preses och kläder till promotionen. Därtill fanns förväntningar på att preses, professorer och kamrater skulle bjudas på mat och öl. Man var i många fall beroende av patroner och gynnare för att alls ha råd att vistas vid universitetet. Att vara informator, alltså privatlärare i en välbeställd familj, var ett vanligt sätt att försörja sig under studietiden och kunde leda till ytterligare stöd senare i karriären. Studentens roll som informator framträdde inte sällan i dissertationernas kringtexter.

Lindbergs tredje perspektiv är innehållsligt. Här behandlas frågor om

huruvida dissertationerna förväntades förmedla ny kunskap och i vilken utsträckning dissertationerna kan kallas vetenskapliga i nutida mening. Lindberg belyser också vissa intressanta teman som behandlades i dissertationer liksom frågor om censur och akademisk frihet.

Dissertationernas slutpunkt kan sättas till 1852, då nya statuter fastställdes för universiteten, vilka fick fullt genomslag 1855. Bland annat innebar dessa att det nu blev ett krav att respondenten själv skrivit avhandlingen, vilket med åren faktiskt hade blivit mindre vanligt. Utvecklingen mot senare tiders avhandlingar hade påbörjats. Under 1800-talets andra hälft ändrades också studierna inom den filosofiska fakulteten mot allt större krav på fördjupning. Under det sena 1800-talet inleddes även seminariernas, laborationernas och de ämnesspecifika ämnesföreningarnas tid.

Lindbergs utmärkta och läsvärda bok ger mersmak och lockar förhoppningsvis till närmare studier. Sådana torde vara enklare än någonsin att genomföra, åtminstone vad gäller tillgången till källmaterial. Uppsala universitetsbibliotek har nämligen digitaliserat och OCR-behandlat samtliga uppsaliensiska dissertationer från åren 1602–1855. De är tillgängliga för alla i "Digitala Vetenskapliga Arkivet" (DiVA).

Uppsala universitet

JOHAN SJÖBERG

Klas-Göran Karlsson (red.), *Natur & Kulturs globalhistoria*, vol. 1–2 (Stockholm: Natur & Kultur 2022). 563 + 630 s.

Det er i sandhed en ambitiøs udgivelse, som forlaget Natur & Kultur står bag: en globalhistorie i to bind på tilsammen 1 193 sider forfattet af 28 svenske fagfolk om næsten lige så mange emner og med en indledning og sammenfatning udformet af værkets hovedredaktør, professor Klas-Göran Karlsson. Værsgo at stige ombord!

At værket falder netop nu, er ingen overraskelse. Trangen til at forstå verden i sin helhed har ganske vist århunderer på bagen, men globalhistorien er en forholdsvis ny undergenre, som først har vokset sig stor i kølvandet på den kolde krigs afslutning og under indtrykket af globaliseringens hastighed og omfang. Når den kaldes globalhistorie og ikke verdenshistorie, skyldes det, at verden er forankret et utal af steder – eksempelvis som "vores verden", sådan som den tager sig ud set fra egen navle, og med en horisont der ikke nødvendigvis inkluderer "den tredje verden". Begrebet global lægger derimod nogle særlige bindinger på det rum, der beskrives. Det ligger i selve ordet, at man bestræber sig på at beskrive menneskelivet på jorden set udefra